

ЎТМИШГА НАЗАР

2 МАХСУС СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР 2

LOOK TO THE PAST
SPECIAL ISSUE 2

ТОШКЕНТ-2023

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчеҳра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Дорошенко Татьяна Ивановна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент,
Азербайджон давлат
иқтисодиёт университети

Гофоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қариш муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
тарих фанлари номзоди, профессор,
Телави давлат университети

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Эшов Боходир Жўраевич
тарих фанлари доктори, профессор
Қариш давлат университети

Махкамova Надира Рахмановна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент ахборот технологиялари
университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент,
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Фанлар академияси

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Қозоғистон дипломатия академияси

Рахмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуридиневич
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Санкт-Петербург Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон давлат тарихи институти

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон Миллий университети

Хайдаров Муродилла Махмудалиевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Алнева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Санпова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

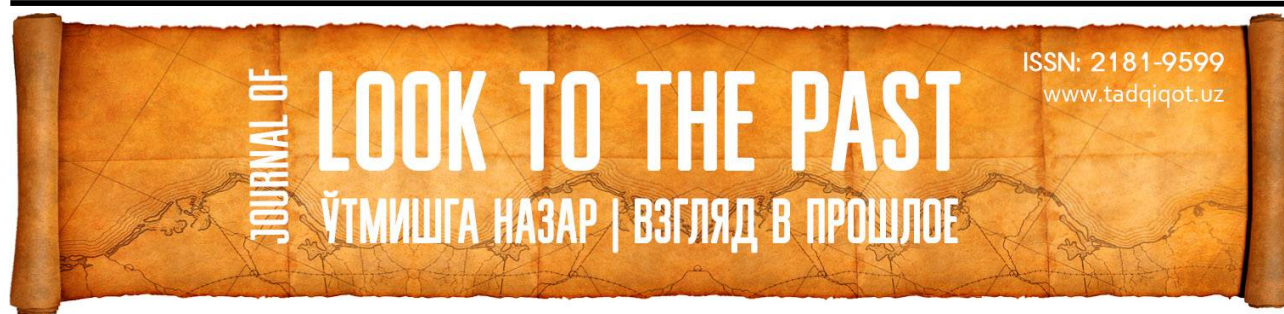
Иноятова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc)
Ўзбекистон Миллий университети

Одилов Абдор Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Толибоева Нодира Одилжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон
жаҳон тиллари университети

1. Шоҳистаҳон Мамажоновна Улжаева ЎРТА ОСИЁ ТАРИХИНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИГА ОИД БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР.....	5
2. Abduraxmon Abdumovich Abduxalimov NAMANGAN VILOYATIDAGI QISHLOQ VRACHLIK PUNKTLARINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI.....	11
3. Нурбек Аллабергенов ЎРТА ОСИЁНИНГ СУҒДИЙ ЁЗУВЛИ ТАНГАЛАР ТАРҚАЛГАН ТАРИХИЙ-ГЕОГРАФИК ВИЛОЯТЛАРИ ТЎҒРИСИДА.....	17
4. Рафикжон Сотволдиевич Атаханов XIX АСР ОХИРИ XX АСР БОШЛАРИДА ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ҚОРАҚАЛПОҚЛАРИ ДЕҲҚОНЧИЛИК АНЪАНАЛАРИ.....	22
5. Ғулом Жуманазарович Ахмедов ЎРТА ОСИЁДА ИЛК ТЕМИР ВА АНТИК ДАВРДА КОНЧИЛИК.....	28
6. Акбар Давурбаевич Бабабеков ТУРИЗМ АНТРОПОЛОГИЯСИНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ЁНДАШУВЛАРИ ВА МУАММОНИНГ ЎРГАНИЛИШ ТАРИХШУНОСЛИГИ.....	34
7. Mexriniso Olimnazarovna Begalieva D.N.LOGOFET ASARLARIDA SUG‘ORISH TIZIMIGA OID MA’LUMOTLAR (Surxon vohasi misolida).....	40
8. Элбек Алишерович Ботиров ТУРКИСТОН АССР БОЖХОНА ТИЗИМИДА СОВЕТ ҲОКИМИЯТИНИНГ БОЖ-ТАРИФ СИЁСАТИ.....	45
9. Azad Xasanovich Vaisov MUSTAQILLIKNING ILK YILLARDA XORAZMDA IJTIMOY-EKOLOGIK VAZIYATNI SOG‘LOMLASHTIRISH MASALALARI.....	50
10. Расулжон Раҳимбаевич Дусчанов ЎЗБЕКИСТОН ССРНИНГ ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН КЕЙИН ДАВЛАТ БЮДЖЕТИ ТАРИХИ.....	56
11. Муйсин Тура ўғли Дусалиев ҚЎҚОН ХОНЛИГИНИНГ ЎЗБЕК ХОНЛИКЛАРИ БИЛАН ЎЗАРО СИЁСИЙ АЛОҚАЛАРИ ТАРИХИ.....	63
12. Ойбек Аҳмед ўғли Исаев ТЕРМИЗ ҲАЙВОНОТ БОҒИ ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН КЕЙИНГИ ЙИЛЛАРИДА.....	72
13. Фарходжон Одилжонович Исматуллаев ТАЪЛИМ СОҲАСИДАГИ ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИКНИНГ РИВОЖЛАНИШИ.....	78
14. Elyorjon Zokir o‘g‘li Karimov XX ASR 60-YILLARI QASHQADARYO VILOYATI TARIXIGA BIR NAZAR.....	84
15. Гулмира Чориевна Каттаева ТИЛЛАБУЛОҚ ТАҚИНЧОҚЛАРИ ТУРЛАРИ.....	90
16. Фирюза Мухитдинова Абдурашидовна БЕРУНИЙНИНГ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ҚАРАШЛАРИДА ХАЛҚ ФАРОВОНЛИГИ ВА ИНСОН ҚАДРИ МАСАЛАЛАРИ.....	96
17. Акмал Менглибоев СУРҲОНДАРЁ ОКРУГИДА МИЛЛИЙ - ОЗОДЛИК ҲАРАКАТИНИНГ ИККИНЧИ БОСҚИЧИ ВА ТАРИХИЙ ТАҲЛИЛЛАР.....	106

18. Гулчехра Исмаиловна Мўминова УСТРУШОНАНИНГ ЎРТА АСРЛАРГА ОИД ХЎЖАЛИК ИДИШЛАРИ ХАҚИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР.....	111
19. Ismoil Nematov O'ZBEKISTON SSR SOLIQ SIYOSATIGA OID HUJJATLAR TAHLILI (O'ZMA R-86 FOND ASOSIDA).....	117
20. Nurali Ollomurodov QISHLOQ XO'JALIGIDA ISH HAQI BILAN BOG'LIQ QARAMA-QARSHI JARAYONLARINING TAHLILI (XX asrning 50 yillari misolida).....	123
21. Шаходат Абдукаҳхаровна Рузматова ПОДШО РОССИЯСИ ТОМОНИДАН ҚЎҚОН ХОНЛИГИНИНГ БОСИБ ОЛИНИШИ ВА УНИНГ ХОНЛИК АҲОЛИСИ ЭТНИК ЖАРАЁНИГА ТАЪСИРИ (1865-1876 йй.).....	127
22. Faxriddin Ro'ziboyev TURKISTON O'LKASI UCHUN ROSSIYA IMPERIYASI TOMONIDAN ISHLAB CHIQLGAN BA'ZI NORMATIV QOIDALAR.....	132
23. Shavkatjon To'lanboev FARG'ONA HUNARMANDCHILIGINING O'ZBEK MILLIY HUNARMANDCHILIGIDA TUTGAN AHAMIYATI.....	137
24. Тўлқин Худойкулов Дўстбобоевич ЎЗБЕКИСТОНДА ҲАРБИЙ ИШ ТАРИХИ.....	143
25. Шерзод Чориев АРХИВ ҲУЖЖАТЛАРИ ЎЗБЕКИСТОНДА ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ТАРИХИГА ОИД МАНБА СИФАТИДА (1924-1941 йй.).....	149
26. Fotima Nasirovna Shirinova HARAKATLAR STRATEGIYASIDAN TARAQQIYOT STRATEGIYASIGACHA.....	156
27. Shoiraxon Asqarovna Qambarova SOVET HUKUMATINING XX ASR BOSHLARIDA SAYLOV JARAYONLARINI TASHKILLASHDA OLIB BORGAN TARG'IBOT ISHLARI VA ULARNING NATIJALARI (ANDIJON VA QO'QON SHAHARLARI MISOLIDA).....	165
28. Murodjon Normamat o'g'li Qurbonov SURXON VOHASINING TARIXIY – GEOGRAFIYASI (SO'NGI O'RTA ASRLAR).....	169
29. Kamoliddin Eshboltayevich Qobilov SURXON VOHASI BEKLIKLARINING IQTISODIY HAYOTIDA SAVDO-SOTIQ MUNOSABATLARINING RIVOJLANISHI (DENOV BEKligi MISOLIDA).....	174
30. Аъзамжон Юсупов XIX АСР БИРИНЧИ ЯРМИДА ЎРТА ОСИЁНИНГ ҚЎШНИ ХУДУДЛАР БИЛАН ИҚТИСОДИЙ АЛОҚАЛАРИ (Қўқон шаҳри мисолида).....	179
31. Дилдора Журакуловна Юсупова ҒАРБИЙ ЕВРОПА ОЛИМЛАРИНИНГ АРХИВШУНОСЛИК СОҲАСИДАГИ ОЛИБ БОРГАН ТАДҚИҚОТЛАРИ.....	184
32. Мансур Юсупов ЎЗБЕКИСТОН КИНОФОТОФОНО ҲУЖЖАТЛАР МИЛЛИЙ АРХИВИ ТАРИХИ.....	189
33. Гулжаҳон Шопулатовна Шайдуллаева ЎЗБЕКИСТОН ХУДУДИДАН ТОПИЛГАН ҚАДИМГИ ШАРҚ МАДАНИЯТЛАРИГА ОИД МАНБАЛАР.....	194
34. Саипова Камола Давляталиевна ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР ИЗУЧЕНИЯ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ: НА ПРИМЕРЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ УЗБЕКИСТАНА.....	206

Муйсин Тура ўғли Дусалиев,
 Шахрисабз давлат педагогика институти
 “Ижтимоий фанлар” кафедраси ўқитувчиси
 muysin454@gmail.com

ҚЎҚОН ХОНЛИГИНИНГ ЎЗБЕК ХОНЛИКЛАРИ БИЛАН ЎЗАРО СИЁСИЙ АЛОҚАЛАРИ ТАРИХИ

For citation: Muysin T. Dusaliyev. HISTORY OF MUTUAL POLITICAL RELATIONS OF THE KOKAND KHANATE WITH THE UZBEK KHANATES. Look to the past. 2023, Special issue 2, pp.

doi <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10425765>

АННОТАЦИЯ

Мақолада Қўқон хонлигининг қўшни бўлган икки ўзбек хонликлари билан ўзаро сиёсий алоқалари тарихи таҳлилий асосда ёритилган. Хонликнинг Бухоро ва Хива хонликлари билан сиёсий жараёнлардаги алоқалари турли даврдаги тарихчиларнинг қарашлари ҳамда фарқли жиҳатлари, шунингдек хонлик ҳукмдорларининг ҳукмронлик даврларидаги Бухоро ва Хива билан сиёсий ҳамкорликларга нисбатан қарашлари хусусида маълумот берилади.

Калит сўзлар: Марказий Осиё, Қўқон хонлиги, Бухоро хонлиги, Хива хонлиги, сиёсий алоқалар, Амир Ҳайдар, Огаҳий.

Муйсин Тура угли Дусалиев,

Шахрисабзский государственный педагогический институт
 Преподаватель кафедры «Гуманитарные науки»

ИСТОРИЯ ВЗАИМОПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ КОКАНДСКОГО ХАНСТВА С УЗБЕКСКИМИ ХАНСТВАМИ

АННОТАЦИЯ

В статье на аналитической основе освещена история взаимоотношений Кокандского ханства с двумя соседними Узбекскими ханствами. Взаимоотношения между ханством и Бухарским и Хивинским ханствами в политических процессах даны с точки зрения взглядов и различных аспектов историков разных периодов, а также взглядов правителей ханства на политическое сотрудничество с Бухарой и Хивой. во время их правления.

Ключевые слова: Средняя Азия, Кокандское ханство, Бухарское ханство, Хивинское ханство, политические отношения, Амир Хайдар, Огаҳий.

Muysin T. Dusaliyev,

Shahrisabz state pedagogical institute
 teacher of the "Social sciences" department

HISTORY OF MUTUAL POLITICAL RELATIONS OF THE KOKAND KHANATE WITH THE UZBEK KHANATES

ABSTRACT

In the article, the history of mutual political relations of the Kokhan khanate with the two neighboring Uzbek khanates is covered on an analytical basis. The relationship between the khanate and the khanates of Bukhara and Khiva in the political processes is given in terms of the views and different aspects of historians of different periods, as well as the views of the rulers of the khanate regarding political cooperation with Bukhara and Khiva during their reign.

Index Terms: Central Asia, Kokand Khanate, Bukhara Khanate, Khiva Khanate, political relations, Amir Haydar, Ogahi.

1. Долзарблиги:

Марказий Осиё хонликларининг бугунги кунгача тарихчилар эътиборидаги масалалардан бири сифатида тадқиқот объекти ҳисобланиб келинмоқда. Ҳозирги кунгача ўзбек хонликлари тарихи бўйича амалга оширилган ва яратилган илмий асарлар ҳамда илмий тадқиқотларнинг салоҳияти жуда катта бўлиб, кейинги икки аср мобайнида хонлик тарихини ўрганишда турлича ёндашиш ва муносабатлар, айрим вақтларда тарихий жараёнлар ва тарихий воқеликни объектив баҳоламаслик ҳолатларига йўл қўйилган.

2. Методлар ва ўрганилганлик даражаси:

Мавзу тарихшунослик ва манбашунослик таҳлилларига асосланади. Сўнги йилларда Ўзбекистондаги давлатчилик ва ташқи сиёсат тарихини ўрганишга қизиқиш ортиб, бунда мамлакат ҳудудида ўз вақтида мавжуд бўлган учта хонлик тарихига кўпроқ эътибор қаратилмоқда. Бунинг натижасида мазкур уч хонлик тарихига доир кўплаб илмий тадқиқотлар вужудга келди. Ўзбек хонликлари тарихини ўрганиш ёки уларнинг шарқ ва ғарб мамлакатларидаги бошқа давлатлар билан ташқи сиёсий алоқалари тадқиқи баробарида айни хонликларнинг бир – бирлари билан элчилик муносабатлари масаласи назардан четда қолмоқда ёки бу масалага олимлар нисбатан камроқ аҳамият бермоқдалар. Ваҳоланки, уч хонлиkning ўзаро сиёсий, иқтисодий ва маданий муносабатлари тарихи масаласини ўрганиш уларга хос хусусиятларни аниқлашга катта ёрдам берган бўлар эди [1,]. Бунинг учун XIX асрда Хивада яратилган тарихий манбалар: булар қаторига шоир ва тарихчилар Мунис (1778–1829) ва Огаҳий (1809–1874) томонидан яратилган “Фирдавс ул-икбол”, Огаҳийнинг Оллоқулихон ҳукмронлиги даври (1825-1843) тўғрисидаги “Риёз уд давла”, Раҳмонқулихон салтанати воқеаларини ёритувчи (1843-1846) “Зубдату-т-таворих” асари, Муҳаммад Аминхон (1846-1854), Саййид Абдуллохон (1854) ва Қутлуғмуродхон (1855) ҳукмронлиги йилларидаги мураккаб ва зиддиятли воқеа-ҳодисалар ҳақидаги “Жоме ул воқеати султоний”, Саййид Муҳаммадхон замонида (1856-1865) доир “Гулшани давлат”, Раҳимхони соний – Феруз (1865-1910) ҳукмронлигининг дастлабки ўн йили васф этилган “Шоҳиди иқбол” асарлари муҳим аҳамият касб этади. Бу асарларда Хива хонлигининг Қўқон хонлиги билан алоқалари, Қўқондан келган элчилар ва уларга ҳамроҳ қилиб жўнатилган элчилар ҳақидаги маълумотларни кўриш мумкин.

Шунингдек, Марказий Осиё хонликларининг ўзаро алоқалари тарихини ўрганишда тарихшунослик нуқтаи-назарида даврлаштиришнинг қуйидагича анъанасини тарихчи олимлар ўз тадқиқотларида асосий қилиб олганлигини деярли барча тадқиқотларда кузатиш мумкин. Унга кўра биринчи гуруҳга подшо Россияси ҳукмронлиги (XIX асрнинг 30-йилларидан – XX аср бошларигача) даврида ёзилган асарлар, иккинчи гуруҳга совет даври тарихшунослиги (1917-1991 йй), учинчи гуруҳга мустақиллик (1991 йил 31 августдан бугунги кунларгача) даврида ёзилган асарлар ва тўртинчи гуруҳга хориж олимлари қаламига мансуб адабиётларни киритиш мақсадга мувофиқдир [13,].

3. Тадқиқот натижалари:

Тарихшуносликнинг бу тарздаги даврлаштирилиши натижасида аксарият ҳолларда ҳар бир даврга умумий тарзда ёндашилган ва айни вақтда тарихий асарлар ва тарихий воқеаларнинг таҳлили амалга оширилган. Бироқ тарихий асарлар ва уларда воқеаларнинг

ёритилишига бўлган муносабатнинг хусусиятларига қараб бу даврларнинг ҳар бирини алоҳида яна кичик даврларга ёки гуруҳларга ажратиб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Масалага концептуал - методологик ёндашув хусусиятларига кўра қуйидаги даврларга бўлиб ўрганишни тавсия этиш мумкин:

Биринчи гуруҳга подшо Россияси ҳукмронлиги даврида ёзилган асарлар, яъни XIX асрнинг 50-йилларидан XX аср бошларигача бўлган даврни ўз ичига олади ва уни яна қуйидаги хусусиятларига кўра икки қисмга ажратиш ҳам мумкин:

– биринчи қисми XIX асрнинг 50 – 80 йилларигача бўлган даврни ўз ичига олиб, бу вақтда ўзбек хонликлари тарихи масалаларига бағишланган ишларда асосан хонликларнинг ички сиёсати, ижтимоий ва иқтисодий ҳаёт масалалари ёритилган маълумотлар берилган. Аксарият ушбу маълумотлар хонликлар ҳаётини акс эттириш билан бирга подшо армияси ҳарбийлари учун қўлланма-маълумотнома вазифаларини ҳам бажарган. Бу маълумотлар ва асарлар ўзининг маълум даража ҳақиқийлиги билан ҳам ажралиб туради:

– иккинчи қисми XIX асрнинг 80-йилларидан XX аср бошларигача бўлган даврни ўз ичига олади. Бу вақт давомида яратилган асарларда асосан хонликларнинг подшо Россияси томонидан босиб олинishi масалаларига кенг урғу берилган ва уларнинг аксариятида “буюк давлатчилик” шовинизми хусусиятлари яққол сезилиб туради. Шу билан бирга айрим рус тарихчилари масалани объектив ёритиш фикрларини ҳам илгари сурадилар. Бу муаллифлар асарларидаги асосий хусусият шундаки, улар рус тарихчилари ёки тадқиқотчилари учун деярли номаълум бўлган ўзбек хонликлари ҳақида, унинг аҳолиси, урф-одатлари, ҳудудлари ва чегаралари, ҳарбий аҳволи ва бошқалар юзасидан асосан илк ахборотларни тўплаганлар ва маълумот тарзида етказиб берганлар. Шунингдек, бу асарларда кейинги даврларда юзага келган “буюк давлатчилик” ғояларини бўрттириб кўрсатиш каби ҳолатлар сезилмайди.

Манбашуносликдаги мавжуд манбалар муайян даврлардаги Хива хонлари ва улар орқали хонлик тарихини акс эттиришлари билан аҳамиятлидир. Қўқон хонлигида маҳаллий тарихчилар томонидан ёзиб қолдирилган тарихий асарлардан “Тарихи жаҳоннамойи”, “Шохномаи нусратпаём”, “Мунтахаб ут-таворих” асарларини мисол қилиш мумкин. XIX асрда Хива хонлигининг Қўқон хонлиги билан дипломатик алоқаларида Бухоро билан бўлгани каби сурункали элчилик алоқалари кузатилмаган бўлса-да, иккала давлатда кескин зиддиятли муаммолар кўринмайди. Мазкур давлатлар ўртасида ўзаро дўстона ҳамкорлик муносабатлар ўрнатилган. XIX аср бошида Қўнғиротлар сулоласи Хива тахтида ўз ҳукмронлигини эндиgina бошлаётган бир давр эди. Худди шу даврда Қўқон хонлигида Олимхон ҳукмронлик қилар эди. 1810 йилдан эса Қўқон хонлиги бошқарувига Умархон келади. Умархон даврида Қўқон хонлигида катта ижобий ўзгаришлар бўлади. Хонликдаги ривожланишлар унинг кучини оширди. Умархон ўз салтанати даврида Қўқон хонлигини шу вақтгача Бухоро хонлигига қарам бўлиб келишдан узоклаштириб, алоҳида кучга эга давлат бўлиши учун ҳаракат қила бошлайди. Айни мақсад йўлидаги уринишлар натижасида Бухоро хонлиги Қўқон хонлигига нисбатан рақобатчи, кейинчалик душманлик кайфиятида бўла бошлаган. Мана шундай шароитда Қўқон хонлиги Ўрта Осиёдаги учинчи катта хонлик – Хива хонлиги билан яқинлашиш сиёсатини олиб боради. Бу ҳаракат ортида Қўқон хонлигининг мавқеини ошириш учун уриниш ётгани [1,]. Масалан, Хива хони Муҳаммад Раҳимхон I (1806–1825) салтанатининг ўнинчи йили (яъни, 1816 йил) ҳақида гап кетганда “Фирдавс ул- иқбол” асарида қуйидаги гаплар келтирилади: “Ва яна улким, ҳазрати подшоҳи мағфур раби ал-охир ойининг йигирма бешинжи (1815 йил 6 апрель) куниким, панжшанба эрди, Хиваник ориқин қоздурмоқ учун рукуб қилиб, кеча Сайёд ҳаволига нузул қилди. Жума куни Сорбонтўпага бориб, қозувчиға чек берди. Бешинжи куниким, сешанба эрди ва жумода-л-аввал ойининг иккинжи(1815 йил 12 апрель) куни эрди, тамом бўлди. Қозувға чиқмасдин бурунғи сешанба куни Берди иноқ Бухоро элчиси била келди. Якшанба куниким, хони мағфур қазув бошида эрди, Қўқон ҳокими Умархондин Саййид Муҳаммад ҳожи элчи бўлуб келиб, мулозиматға етти” [2,]. Демак, 1810 йиллар ўрталарига келиб, Қўқон ва Хива хонликлари ўртасидаги муносабатлар яхшилануви кучайиб бошланган экан. Қўқон хонлигида яратилган Мирзо Қаландар Мушрифнинг “Шохномаи Умархоний” асарида 1821 йилнинг май ойида Қўқон

хукмдори Умархон (1810-1822) саройига Хива хони Муҳаммад Раҳимхон I (1806-1825) номидан расмий мактуб билан келган элчилик ва унинг оқибатлари хусусида сўз боради [3,]. Бу воқеа Аваз Муҳаммад Атторнинг “Тарихи жаҳоннамойи” асарида даврий жиҳатдан 1813-1814 йил воқеалари ичига жойлаштирилган [4,]. Бухоро ва Хива сарой тарихчилари асарларида бу элчилик ҳақида ҳеч қандай маълумот келтирилмаган. Лекин айти шу элчиликдан сўнг Хива ва Қўқон хонлиги томонидан Бухоро амирлиги чегара ҳудудларида олиб борилган ҳарбий ҳаракатлар ўша йилдаги асосий воқеа сифатида биринчи ўринга чиқарилган. Муҳаммад Раҳимхоннинг Қўқон хони Умархонга юборган мактубида шундай жумлалар бор эди: “Агар мен томонга марҳамат назарлари билан ишора қилиб, саркашлиги била маълум бўлган Бухоро подшоҳининг аҳволини ҳароб қилишга амр қилсалар, агар Парвардигор ўз лутфи карами билан мададкор бўлса аминманки, уларни тағ-туғи билан юлиб ташлардим. Ассалом аттақсир”. Элчилар келтирган мактуб ва Умархоннинг унга жавоби Хива ва Қўқон хонлиги ўртасида Бухоро амирлигига қарши ҳарбий иттифоқ тузганлигини англатарди. Чунки бу икки томон ўртасидаги элчилик борди-келдиси учта давлат ўртасида юз берган ҳарбий-сиёсий жараёнларга бевосита алоқадордир. XIX аср бошида тахт тепасига келган учта ҳукмдор – Амир Ҳайдар, Муҳаммад Раҳимхон ва Умархон ўртасидаги муносабатлар маҳаллий манбаларда турлича ёритилган. Масалан, Амир Ҳайдар Умархонга тахтга ўтириши муносабати билан табриклаб ҳадялар жўнатиб, дўстлик таклиф қилгани ҳақидаги матн сақланиб қолган. Балки Амир Ҳайдар давлатлараро муносабатлар расмий анъанасига амал қилган ҳолда шундай хат жўнатгандир.

Амир Ҳайдарнинг ҳукмронлиги даврида амирлик ҳудудларига Туркманистоннинг шарқий қисми, Марв шаҳри, ҳозирги Афғонистоннинг бир қисми, Тожикистоннинг Ҳисор, Хўжанд, Ўратепа, Панжикент ҳудудлари Ургут ва Зарафшоннинг юқори томонидаги кичик тоғли ўлкалари ҳам киритилган эди.

Амир Ҳайдар ҳукмронлиги даврида Қўқон ва Хива хонликлари билан сиёсий муносабатлар тобора кескинлашган. Хусусан, Бухоро амирлигига аввалдан тобе ҳисобланган, Тошкент, Туркистон, Ўратепа, Хўжанд ва бошқа шаҳарларга қўқонликларнинг тажовузи авж олган. 1807- 1810 йилларда Амир Ҳайдар Қўқон хони Олимхон (1801-1810) билан Тошкент, Ўратепа, Жиззах, Зомин ва бошқа вилоятлар учун шиддатли жанглар олиб боришга мажбур бўлган ва қўлдан чиқарилган мамлакат ҳудудларини асл ҳолига келтирган. Бироқ, ички сиёсий тангликдан фойдаланиб, Амир Ҳайдарнинг амакилари Умарбий ва Фозилбийлар Насаф (Қарши) ни эгаллашган ва Самарқанд шаҳрида ҳам унга қарши исён кўтаришган.

Амирликдаги ҳукмдорликка давогарлик қилувчи бундай шахсларнинг ва айрим уруғ вакилларнинг сиёсий чиқишлари, амирлик йирик шаҳарлари, вилоятлари ва қишлоқлари ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг бутунлай издан чиқишига олиб келган. Шу боисдан, Амир Ҳайдар улар устига катта қўшин билан ҳужум қилиб, исёнкорларни мағлубиятга учратиб, амакилари Умарбий ва Фозилбий ҳамда кенагаслардан 200 кишини қатл қилдирган. Бухоролик машҳур тарихчи Мирзо Салимбек (1850-1930) ўзининг “Таворихи муттақаддимин ва муттаахирин” асарида ёзишича, Амир Ҳайдар марказий ҳокимиятни мустаҳкамлаш учун Самарқандга Давлат қўшбегини, Жиззахга Афлотун тўқсобани, Ўратепага Мулло Эрназарбийни, кейинчалик Марвга Ёрлақабийни ҳоким қилиб тайинлаган [5,].

Ўрта Осиё минтақасида асосий таъсирга эга ҳукмдор мавқеини эгаллаш борасида ҳам Амир Ҳайдар ва Умархон ўртасида кураш Қўқон ва Хива хонликлари яқинлашишига туртки бўлган. Амир Ҳайдар ҳукмронлигининг бошлариданоқ Усмонли турклар давлати билан алоқаларини яхшилаб, Қўқон ва Хива хонликларини турк Султони билан яқинлашишига тўсқинлик қилиб туради. Умархон билан Муҳаммад Раҳимхон даврида Хива-Қўқон муносабатлари анча яхши бўлганлиги маълум. 1822 йил баҳорида турк султони Султон Маҳмудхоннинг ҳузуридан қайтаётган (1808-1839) Умархон элчиси Ҳожимирқурбон хожа Хоразм орқали келган. Хива хони Муҳаммад Раҳимхон унинг хавфсизлигини таъминлаш учун икки элчини ҳамроҳ қилиб юборган. Бундан олдинроқ ҳам, яъни 1819 йилдаги Умархоннинг Туркияга юборган Ҳожимирқурбон бошчилигидаги элчилар Хивада тўхташади [6,]. Муҳаммад Раҳимхон уларга элчилар қўшиб юборган эди. Муҳаммад Раҳимхоннинг Бухорога

қарши курашиш учун Қўқон билан иттифоқ тузишини тушунса бўлади. Чунки, биринчидан, Муҳаммад Раҳимхонга Умархондан бошқа амалий ёрдам кўрсата оладиган иттифоқчи топиш қийин эди. Қолаверса, Дашти Қипчоқ бўйсундирилгач, Қўқон бевосита Хоразм ҳудуди билан чегарадош давлатга айланиб, келгусида Хива саройида тинч қўшничилик муносабатларини кафолатлаш масалалари кўндаланг турарди. Умархон Муҳаммад Раҳимхоннинг таклифини қабул қилиб Хива элчиларига Абдуҳолик қаровулбегини ҳамроҳ қилиб совға-саломлар билан жўнатади. Бу ҳол Бухорога қарши расман Хива – Қўқон ҳарбий иттифоқининг тузилганидан дарак беради. Кўп ўтмай иттифоқчилар амалий ҳаракатларни ҳам бошлаб юборишган. Хусусан, ўша йили рамазон ойининг 27 куниди (1821 йил 28 июнь) Умархон саройига Хива кўшини Бухоро туманларига етиб келганлиги ҳақида хабар келади. Бу вақтда Умархон ҳам урушга алоҳида тайёргарлик кўргани шубҳасиз. Чунки Рамазон ҳайити ўтиши билан у ҳам 12 минг аскар билан юришга отланди. Умархонга йўлда Мадалихон, Тўрақўрғон ҳокими амирзода Султон Маҳмудхон, Дашти Қипчоқ ҳокими шаҳзода Абдуллахон ва бир қанча амирзодалар ўз одамлари билан келиб қўшиладилар. Умархоннинг бундай катта қўшин билан чиқиши бу урушга катта эътибор берилганлигидан далолат беради. Умархон ўз иттифоқчиси Муҳаммад Раҳимхон ҳамда амирлик ичкарасидаги унинг юришини қўллаб-қувватлаб турган муҳолифатчилар билан ҳам алоқада бўлиб турган. Хива хони келишувга кўра, 1821 йил ўрталарида Амударё бўйидаги Чоржўй мавзеида Амир Ҳайдар юборган қўшинларни енгиб, Бухоро ҳудудларига киради. Тахминан август ойида у Қорақўл мавзеига етиб келади [2.]. Амир Ҳайдар хоразмликлар билан овора бўлиб турган бир вақтда Самарқандда хитой-кипчоқлар кўзғолон кўтарадилар. “Тарихи Туркистон” асарининг муаллифи Мирзо Олим Маҳдум Умархоннинг Бухорога юришини фақатгина хитой-кипчоқларнинг илтимосига биноан бўлганлини таъкидлайди [7.]. Бухоро ва Хива манбалари муаллифлари хитой-кипчоқлар, Шаҳрисабз, Ургут ҳокимларининг Умархон ва Муҳаммад Раҳимхон ўртасидаги ахдлашувларидан, ўзаро (эҳтимол махфий) ёзишмаларидан хабарлари бўлмаган. Шу сабабими, “Тарихи Амир Ҳайдар” асарида айтилишича, Муҳаммад Раҳимхон Қўқон хонига эмас, балки хитой-кипчоқ сардорларига ҳамкорликни таклиф қилиб мактублар юборган дейилади [8.]. Самарқанд қамалида Амир қийин аҳволда қолади. Шаҳар уламолари тинчлик сўраб Умархонга арзнома ёзадилар. Машҳур “кўк тош” (санги кабуд)ни сулҳ эвазига берадилар. Умархон арзларни қабул қилиб Ўратепа орқали Қўқонга қайтиб кетади. Мирзо Қаландар Мушриф ўз асарида Хива кўшинининг Қорақўлгача келгани тўғрисида маълумот берилади холос. Муаллиф Муҳаммад Раҳимхоннинг кейинги фаолиятига катта эътибор бермаган. Лекин Умархон билан доимий алоқалар бўлиб турган. Айниқса, Бухоро амирлиги ва Қўқон хонлиги ўртасидаги муносабатларнинг XIX аср 40 – йиллари бошларида ёмонлашуви Қўқон ва Хива хонликлари ўртасидаги муносабатларнинг янада яқинлашувига асос бўлган.

Тарихий манбаларда ёзилишича, 1821–1825 йилларда Амир Ҳайдарнинг солиқ сиёсатида қарши хитой-кипчоқлар кўтарган Миёнқол кўзғолонининг авж олишида Қўқон ва Хива хонлари ҳолис хизмат кўрсатиб, Бухоро амирлигини ички сиёсатини заифлаштирмоқчи бўлишган [9.]. Шунингдек, ҳар иккала хонлик ҳукмдорлари Бухоро амирлигини ўзларига сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан қарам қилмоқчи бўлишганлар.

Бухоро ҳукмдори Амир Насрулло (1826 – 1860)нинг Қўқонга хужуми ва Қўқон шаҳрини эгаллаган даврида Хива хони Оллоқулихон (1825 – 1843)нинг Бухорога хужуми айнан шу дўстона элчилик муносабатларининг меваси десак бўлади. Хива ва Қўқон ўртасидаги дипломатик алоқалар тўғрисида Хива хонлиги тарихчилари асарларида ҳам кўплаб маълумотлар келтириб ўтилган. Гарчи бу асарларда элчиларнинг келиш сабаблари кенгрок ёритилмаган бўлса-да, уларнинг қачон ва қимлар келганлиги тўғрисида аниқ фактик маълумотларни жуда кўплаб учратиш мумкин. Хусусан, Огаҳий илк тарихий асарларидан бўлмиш “Риёз уд давла” асарида Қўқон ҳақида шундай ёзади: “Қўқон ҳокими Муҳаммад Алихон зинокорлик ва жалаббозлик, шаробхўрликга шуру этди. Ложарам, аркон давлат бундан норозилиги Хоразм кучайиб Бухорога чопар юбориб келсун юртни топширурмиз деб хат юборди. Амир Насрулло Қўқон устига келиб талон-тарож қилиб хон ва хон қариндошларини қирғин қилади [10.]. Қатл қилинганлар орасида хоннинг онаси ўзбек

халқининг унутилмас шоираси Маҳларойим (Нодирабегим) ҳам бор эди. Амир Насрулло Иброҳимни ноиб қилиб тайинлаб Бухорога қайтади. Хўқанд халқи бухорийларнинг тайзиқига тоқат қила олмай бир ойдин сўнг иттифоқ била ҳужум қилиб борча мулозим ва лашқарияси билан тутиб қатлга еткурдилар. Хўқанд халқи Муҳаммад Алихон акробосидин Шералихонниким хон қўтардилар. Бу воқеани эшитиб амир Насрулло қўшини билан Хўқанд тарафига юз қўйди. Ҳазрати соҳибқирон (Оллоқулихон) Хўқанд улусининг имдоди ва ўз адоватининг изҳори учун Бухоро юриши иродасига қарши Бухоро томон ўз қўшини била шитоб кўргузубдурур. Оллоқулихон фурсатдан фойдаланиб қасос ниятида катта лашқар билан Омуя дарёсидан ўтиб Бухоро томон юзланади. Оллоқулихоннинг бу юришига сабаб Амир Насруллонинг Қўқонга биринчи юришидан кейин Амир Насрулло Марвга одамларини юбориб соруқ ва солур туркман уруғларини Хивага қарши қўтармоқчи бўлганлигига жавоби эди. Оллоқулихоннинг Бухорога юриши пайтида Қўқоннинг янги хони Шералихондан Қаробаш додхоҳ бошлиқ элчилар хоннинг ҳузурига ташриф буюрадилар. Бу пайтда Оллоқулихон Судук тўқайини қароргоҳ қилган эди. Элчиларга ҳурмат юзасидан Хивага жўнатади ва 17 декабрда (зулкада ойининг 14 да) Қўқон элчиси Қаробаш додхоҳга Бобобекни элчи қилиб қўшиб Қўқонга юборади. Кейинчалик Қўқондан Яхшимуродбек элчи бўлиб келади. Хива хонлигида Раҳимқулихон салтанати (1843–1846) даврига келиб Қўқон – Хива муносабатлари янада кучаяди. Бу давр Хива хонлиги ва Қўқон хонлиги ўртасидаги элчилик муносабатларининг ривожланишида Қаробаш додхоҳ деган мансабдорнинг роли катта бўлганлигига манбалар гувоҳлик беради. Бунга Раҳимқулихон салтанати тарихига бағишлаб Огоҳий томонидан яратилган “Зубдату-т-таворих” асаридан қуйидаги мисолларни келтириш мумкин: “Ул ҳазрат ҳамул кун ...Садвар отлиғ манзилга ворид бўлуб, муаскар қилди. Сешанба куни андин наҳзат қилиб, Судук тўғойига тушти. Ҳамул кун Хўқанд вилоятининг ҳокими Шералихондин Қаробаш додхоҳ отлиғ бир муаззаз ва мўътабар кишиси элчи бўлиб келиб, анинг ихлосномасин остони олий мулозимларининг назари анвари мутолаасига еткурди ва карами султоний анинг аҳволига шомил бўлуб, осойиш таҳсили учун Хивага йиборди”. Айни асардан бошқа бир мисол: “Алар келмасдин бурунроқ, зулкада ойининг ўн тўртида чаҳоршанба куни ул ҳазрат Хўқанд элчиси Қаробаш додхоҳга Бобобекни элчилик йўсуни била қўшуб, муҳаббатнома била Хўқанд вилоятига ирсол қилди” [11,]. Яна шу тарихий асардан иккита мисол: “Алар келмасдин ўн кун бурун, мазкур ойининг ўн олтисида Хўқанднинг сўнгги элчисига Яхшимуродбекни элчи қилиб қўшуб йиборди”. “Рамазону-л-муборак ойининг олтисида, чаҳоршанба куни Хўқанд элчиси Қаробаш додхоҳга остони олийшон мулозимларидин Юсуфбекни элчи йўсунилик қўшуб, Хўқанд вилоятига ирсол қилди”. Яъни бу ва бошқа элчилик фаолиятлари ҳақидаги маълумотлар, хонлар саройидаги ва қўшни давлатлар билан муносабатлардаги ўзгаришлар, янги бир иморат қурилганлиги, фарзанд туғилганлиги ҳақидаги каби янгиликларни икки давлат раҳбарлари бир – бирларига маълум қилиб туришган. Бу йилларда Амир Насрулло томонидан ҳарбий соҳада бир мунча ўзгаришлар қилиниб мунтазам сарбозлар қўшини ва тўпчилар бўлинмаларини анча такомиллаштирган эди. Қўқон хони учун бундай душманга қарши туриш учун бирор иттифоқдош зарур эди. Шу сабабли ҳам Оллоқулихон ва Шералихон ўртасида бир неча бор элчилик алмашинувлари амалга оширилган эди. Кейинги хон Муҳаммад Аминхон (1846-1854) даврида ҳам Қўқон хонлиги билан элчилик алоқалари анчайин кенг тус олди. Хусусан, 1846 йил 9 май (жумадулаввал ойининг 13 да) Муҳаммад Аминхон ўз мулозимларидан Абдулҳакимни Қўқонга ҳамжиҳатлик изҳори учун, яъни мураккаб вазиятлар туғилганда бир-бирдан ёрдамини аямаслик мазмунидаги элчиларни Қўқонга жўнатади. 1846 йил 5 ноябрь (Зулкада ойининг 15 да) эса Қўқон хонидан Муҳаммадқаримбий исмли киши элчи бўлиб келади. Хива хони унга ҳурмат кўрсатиб (зулҳижжа ойининг ғуруссида) унга Раҳматуллобой Қорақўзни ҳамроҳ қилиб Қўқон диёрига юборади. Декабрь ойининг бошида Муҳаммад Аминхон яна Юсуфбек бошчилигида Қўқон хони ҳузурига элчи қилиб жўнатади. Қўқон хони ҳам элчига ҳурмат эътибор кўрсатиб унга Баҳодир додхоҳ бошчилигидаги элчиларни ҳамроҳ қилиб юборади. Бу пайтда Муҳаммад Аминхон Қўнғиротдаги ўзбошимча беклар билан овора эди. Бу каби элчилик алмашинувлари “Жоме ул воқеати султоний” асарида кўплаб келтириб ўтилган.

Жумладан, (раби ул аввал ойининг 13 да) Хива хони ўз бекларидан Отабекни муҳаббатнома билан элчи қилиб, Қўқонга юборади. 1267 йил/1851 йилда Хива хони мулозимларидан Отаниёзбекни Қўқондан келган Бекмуҳаммадбийга ҳамроҳ қилиб жўнатган эди. Яна Огаҳий “Жоме ул воқеати султоний” асарининг “Ҳазрати султон Гитистоннинг жулуси ҳумоюннинг олтинчи йилининг воқеоти” номли бобида шундай ёзади: “Ул жумладин улким, Хўқанд вилояти волийсининг элчиси Бекмуҳаммадбийким остонбўслиғ шарафиға ихтисос топмиш эрди, андоғким юқорида мазкур бўлди, анга амри олий мужиби била сиперҳмартаба ходимларидин Раҳматулло Қорақўзни элчилик тариқаси бирла масҳуб бўлиб, сана минг икки юз олтмиш еттида, муҳаррам ойининг авойилида мурожати рухсати берилди”. Ўша йили зулкада ойининг 15 да 1851 йил 11 сентябрда ҳам Эронга, ҳам Қўқонга элчи юборади [12,]. Булардан ташқари, Огаҳий Қўқон хонлигининг Худоёрхон давридаги мураккаб сиёсий вазияти ҳақида ҳам тўхталиб шундай ёзади: “Яна улким, неча йилдин бери Хўқанд вилоятининг волийси Худаёрхоннинг баъзи умаро ва аҳолиси Худаёрхоннинг илкидан ҳукумат ихтиёрин олиб ҳар бири ўз ройича ҳукмронлиғ суруб, атроф-у жавонибга зулму таадди узотиб, ҳамул вилоятга кўп футур ва вайронлиғ еткурмиш эрдилар. Худоёрхонда маҳзи хонлиғ отидин ўзга нарса йўқ эрди. Ушбу йил Худоёрхон бахт-у иқбол бозусининг қуввати била сиёсат тигин суруб, борча фасад ва инод аҳлиға камоянбоғли гўшмол бериб жазосиға еткурди ва мамлакатнинг ихтиёри зимомин иқтидори нақтига олиб, истиқбол тариқаси била ҳукмронлиғ маснадида ўлтурди. Бу беҳжатасар хабарнинг эъломи учун ўз давлатхоҳларидан бир мўтабар кишини элчи қилиб тухфа ва ҳадялар билан ирсол қилди. Ҳамул элчи мазкур ойининг 14 да сешанба куни дорилхилофан Хиваға ворид бўлуб, остонбўслик шарафиға етди”. Чунончи, 1269 йил/1853 йил Қўқон хони Худоёрхон юборган элчиларга Хива хони амалдорларидан Шукрулло оқани Қўқон томон юборади. Хивадан Қўқонга юборилган ушбу элчилар Отаниёзбек ва Шукрулло оқалар анча пайт Қўқонда ушланиб қоладилар. Бунга сабаб, Чор Россияси томонидан Оқмасжид қалъасини босиб олиш пайига тушгани эди. Яъни элчилар хавфсизлик нуқтаи назаридан кетишга рухсат берилмаётган эди. Худоёрхон Оқмасжид мудофааси учун қўшин юборади. Шундан кейингина Хива элчиларига Муҳаммадкарим баҳодирбошини қўшиб Хивага қайтишга рухсат беради. Бу элчиликка жавобан 1272/1855 йил Хива хони Қўқонга Кубодхожани юборади. Бу пайда хон сорик ва солур, тақя уруғларининг ўзбошимчалигини бартараф этиш билан машғул эди. Саййид Абдуллохон даврида ҳам Қўқон хонлиги билан элчилик алоқалари давом этди. Ҳукмронлигининг дастлабки йилидан, яъни 1855 йилда Қўқондан Ўринхўжа Мирсаид бошчилигидаги элчилар ташриф буюришади. Хусусан, хон Қўнғирот бекзодаларидан Отаниёзбекни Хўқандга юборган эди. Ва у Қулмуҳаммадбий исмли Қўқон элчиси билан қайтиб келган эди. Кейинги хон Саййид Муҳаммадхон даврида ички зиддиятлар, бошбошдоқликлар тус олди. Аммо шундай бўлса-да қўшни давлатлар билан элчилик алоқаларига салбий таъсир кўрсатмади. Сана 1274 йил 1858 йил Қўқон хони Худоёрхон ва Бухоро амири Насруллодан элчилар келади. Уларнинг ҳар бирига ҳурмат эҳтиром кўрсатилиб, ражаб ойининг 26 сида 12 март Қўқон элчиси Муҳаммадраҳим эшоғасига қароқалпоқ бийларидан манғит уруғининг катталаридан Соҳибназарбийни Қўқонга жўнатади. Ўша йили шабон ойининг 14 да 30 март Бухоро элчиси Довудхўжа мирохурбошига Хўжаэлилик Мададуллоххўжа бийни Бухорога ирсол қилади. Огаҳий ўз асарида Қўқон хонлигида тож-у тахт учун мажоролар, Худоёрхоннинг ўзга юртларда саргардон бўлиб юриши ва ҳоказолар ҳақида “Жоме ул воқеати султоний” асарида қуйидагича ёзган эди: “Ул жумладин, Соҳибназарбийким, бурунроқ Хўқанд элчилигига маъмур бўлиб Худоёрхоннинг олдиға бормуш эрди, Худоёрхоннинг иниси Муҳаммадёр Хўқанд вилоятига хон бўлуб, онинг қўшғон элчиси Мирзо Абдулвахҳоб панжохбоши билан шу йили (жумодуссони ойининг 4 да) келиб остон бўслик давлатиға фойиз бўлди. Бу ижмол тафсили улким, Хўқанд вилоятининг волийси Худоёрхон неча муддатдин айш-у ишратга берилиб ётур эрди Охир жаеи умаро ва раоё ниҳоятсиз танги малул бўлуб, иттифоқ била Муҳаммадёрхонни салтанат тахтиға кўтариб эди. Худоёрхон азл этиб юртдан чикориб юборилди. Ул Бухорога бориб амир Насруллонинг давлати соясин ўзига паноҳ қилди. Муҳаммадёрхон ўз умаросидин Абдулвахҳоб панжохбошини элчи қилиб, подшоҳона

тухфалар била ихлоснома топшуруб, Соҳибназарга ҳамроҳ қилиб юборди”. 1274 йил шабон ойининг 4 да 1858 йили 21 март Қўқонга келган элчи Мирзо Абдулваҳҳоб панжохбошига Хива хони мулозимларидан қароқалпоқларнинг ўн тўрт уруғининг катталаридан Эрназарбийни шоҳона тухфалар билан Қўқон хони Муҳаммадёрхон ҳузурига юборади. Ўз навбатида Қўқон хони Муҳаммадёр ҳам Тошмуҳаммадбийни Хивага жўнатган эди. Муҳаммад Раҳимхон II (1864–1910) Хива хонлигига ҳукмронлик қилган даврда ҳам бу хонлик ва Қўқон хонлиги ўртасида элчилик муносабатлари мавжуд эди. Айни муносабатлар Хива хонлиги Россия томонидан босиб олинишидан (1873 йил) аввалги даврга тўғри келиб, улар Огаҳийнинг “Шоҳиду-л-иқбол” сўнгги ва ягона нусхада етиб келган асарида акс этган. “Шоҳиду-л-иқбол”да Хива хонлигидан Бухоро ва Қўқон хонлигига борган ва бу мамлакатлардан Хивага келган элчилар номлари ҳамда элчилик муносабатларига доир фактлар келтирилган. 1281 йил 2 жумадус соний /1864 йил 3 октябрь воқеалари ўрнида шундай маълумот мавжуд: “Хўқанд вилоятининг элчиси келиб, ўрус лашкари Туркистон қалъасин ғалаба била олган хабарин келтуруб кўмак тилади...”. “Шоҳидул иқбол” асарида яна кўплаб бундай мисолларни топиш мумкин. Жумладан, Хоразмдан Қўқонга борган Дўст Ниёз маҳрамнинг элчилик фаолияти ҳақида ҳам ёзилиб, бунда хон саройида ва қўшни давлатлар билан муносабатлардаги ўзгаришлар ҳақидаги маълумотларни икки давлат раҳбарлари бир – бирларига маълум қилиб туришган. Бундан кўриниб турибдики, Қўқон ва Хива хонликлари орасида дўстлик ва қўшничилик муносабатлари яхши йўлга қўйилган. Хулоса қилиб айтганда, XIX асрда Хива ва Қўқон хонликлари орасида дипломатик алоқалар вужудга келади ҳамда мавжуд сиёсий вазиятларга мос равишда ривожланиб боради. Хивага Қўқон хонлиги томонидан элчиларнинг бир неча марта келганлиги баёни айни муносабатларда Қўқон хонлиги фаол бўлганлигини кўрсатади.

Иқтибослар/ Сноски/References:

1. Полвонов Н.Т., Шерипов У.А. Қўқон ва Хива хонликларининг ўзаро элчилик алоқалари тарихига доир (XIX аср). Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси – 1/2019. – Б. 55-60. (Polvonov N.T., Sheripov U.A. Qo‘qon va Xiva xonliklarining o‘zaro elchilik aloqalari tarixiga doir (XIX asr). Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi – 1/2019. – B. 55-60.)
2. Мунис ва Огаҳий. Фирдавс ул- иқбол (Бахту саодат жаннати). Тошкент: Янги аср авлоди, 2010. 520 – бет. Таржимон: Шодмон Ҳусейнович Воҳидов. (Munis va Ogahiy. Firdavs ul-iqbol (Baxtu saodat jannati). Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. 520 – bet. Tarjimon: Shodmon Huseynovich Vohidov.)
3. Мирзо Қаландар Мушриф Исфарагий. Шохномаи Умархоний // Қўлёзма ТФАШИ. – № 10088. – 132 б. (Mirzo Qalandar Mushrif Isfaragiy. Shoxnomayi Umarxoniy // Qo‘lyozma TFASHI. – № 10088. – 132 b.)
4. Аваз Муҳаммад Аттор Хўқандий. Тарихий жаҳоннамои, II жилд // Қўлёзма ЎЗФАШИ – № 9455. – 343 б. (Avaz Muhammad Attor Xo‘qandiy. Tarixiy jahonnamoiy, II jild // Qo‘lyozma O‘Z FASHI – № 9455. – 343 b.)
5. Мирзо Салимбек. Таворихи муттақадмин ва муттаахирин. Форс- тожик тилидан Н.Йўлдошев таржимаси – Бухоро. 2003. – Б. 292-297. (Mirzo Salimbek. Tavorixi muttaqadamin va muttaakhirin. Fors- tojik tilidan N.Yo‘ldoshev tarjimasi – Buxoro. 2003. – B. 292-297.)
6. Муҳаммад Ҳакимтўра. Мунтахаб ут таворих. Тошкент: Янги аср авлоди. 2008. – Б.175-176. (Muhammad Hakimto‘ra. Muntaxab ut tavorix. Toshkent: Yangi asr avlodi. 2008. – B.175-176.)
7. Мирзо Олим Махдум ҳожи. Тарихи Туркистон. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2008. – 256 б. (Mirzo Olim Maxdum hoji. Tarixi Turkiston. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008. – 256 b.)
8. "Тарихи Амир Ҳайдар", "Амир Ҳайдар ҳақида ҳикоя" - тарихчилар Мулло Ибодуллоҳ ва Мулло Муҳаммадшарифнинг номаълум шахс томонидан қисқартирилган асари. Бу асар тарихий манбалар асосида ёзилган бўлиб, Амир Ҳайдар ҳукмронлиги тарихини ўз ичига

- олади. Ёзилган йили номаълум. "Амир Ҳайдарнинг ҳикояси" 81 бобдан иборат. ("Tarixi Amir Haydar", "Amir Haydar haqida hikoya" - tarixchilar Mullo Ibodulloh va Mullo Muhammadsharifning noma'lum shaxs tomonidan qisqartirilgan asari. Bu asar tarixiy manbalar asosida yozilgan bo'lib, Amir Haydar hukmronligi tarixini o'z ichiga oladi. Yozilgan yili noma'lum. "Amir Haydarning hikoyasi" 81 bobdan iborat.)
9. Қаранг: Иванов П.П. Восстание Китай-кипчаков в Бухарском ханстве 1821-1825 гг: Источники и опёт их исследования. – Москва; 1937. – С.36-43; 53-81, 84-86; Семенов А.А. Очерк устройство центрального административного управления Бухарского ханства позднейшего времени // Материалы таджиков и узбеков Средней Азии. Вып. 2. – Сталинабад, 1954. – С.14. (Qarang: Ivanov P.P. Vosstaniye Kitay-kipchakov v Buxarskom xanstve 1821-1825 gg: Istochniki i opo't ix issledovaniya. – Moskva; 1937. – S.36-43; 53-81, 84-86; Semenov A.A. Ocherk ustroystvo sentralnogo administrativnogo upravleniya Buxarskogo xanstva pozdneyshego vremeni // Materiali tadjikov i uzbekov Sredney Azii. Vip. 2. – Stalinabad, 1954. – S.14.)
 10. Муҳаммад Ризо Эрнийэзбек ўғли Огаҳий. Риёз уд-давлат, V жилд. – Тошкент: Ғ.Ғулом, 1978 . – Б.156. (Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Riyoz ud-davlat, V jild. – Toshkent: G'.G'ulom, 1978 . – B.156.)
 11. Муҳаммад Ризо Эрнийэзбек ўғли Огаҳий. Зубдату-т-таворих: тарихлар сараси. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – Б. 137-149. (Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Zubdatu-t-tavorix: tarixlar sarasi. Toshkent: O'zbekiston, 2009. – B. 137-149.)
 12. Муҳаммад Ризо Эрнийэзбек ўғли Огаҳий. Жоме ул-воқеати султоний, VI жилд .– Тошкент: Ғ.Ғулом, 1980. – Б.17-63. (Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Jome ul-voqeati sultoniyy, VI jild .– Toshkent: G'.G'ulom, 1980. – B.17-63.)
 13. Худайкулов Тулқин Дўстбобоевич. XIX асрда қўқон хонлигининг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаёти. Тар. фан. ном. дисс. – Т.:2009. – Б.6. (Xudayqulov Tulqin Do'stboboyevich. XIX asrda qo'qon xonligining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayoti. Tar. fan. nom. diss. – T.:2009. – B.6.)

ЎТМИШГА НАЗАР

2 МАХСУС СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР 2

LOOK TO THE PAST
SPECIAL ISSUE 2

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000